

Д. С. Грязнов, аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Маріупольського державного університету

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто підходи до розвитку соціального підприємництва за сучасних умов та в історичному розрізі. Встановлено, що соціальне підприємництво є актуальним як в економіці, так і у соціальній сфері, оскільки поєднує комерційну та соціальну мету. Визначено, що соціальне підприємництво повною мірою є революцією бізнесу, тому що одночасно вирішує соціальні проблеми та прибутковість у підприємстві. Доведено, що розвиток соціального підприємництва йде набагато повільніше та характеризується низкою проблем. Здебільшого ці проблеми пов'язані з державним регулюванням. З'ясовано, що створення соціальних підприємств може бути важливим не тільки для соціальних підприємців або споживачів їх послуг, але й самої держави. Досліджено розбіжності в тлумаченні поняття соціального підприємництва.

Реформування публічного управління соціальним сектором в Україні та формування соціального підприємництва виступає основним елементом трансформації структури національної економіки та концептуальною основою формування її нової моделі, яка має базуватися на соціалізації виробництва; розширенні соціальних аспектів виробництва; формуванні передумов створення соціальних інститутів та соціальної інфраструктури; розвитку соціального підприємництва як самостійної функціональної складової. Запропоновано сформувати чіткий механізм соціального підприємництва та сприяти його розвитку шляхом створення належного середовища, в якому зможуть розвиватись соціальні підприємства.

В основу соціального підприємництва має бути покладено парадигму, засновану на: концепції підприємництва (здійснення систематичних нововведень на основі контролю джерел інновацій та можливостей, що надаються ринком); держави (система соціальних та моральних цінностей та норм, планування суспільного розвитку, формування інститутів, соціальна політика, фінансування соціальної сфери, «соціальний контроль»); «капіталізму» (методи та напрями трансформації системи розподілу та перерозподілу); особистих, колективних та громадських інтересів; наявних ресурсів; пріоритетів суспільства та цілей державної політики; дієвих методів задоволення соціальних потреб з урахуванням реальної політичної та соціальної обстановки в країні).

Ключові слова: публічне управління, механізм управління, держава, бізнес, ефективність, розвиток, соціальне підприємство

D. S. Hriaznov. Public administration of social entrepreneurship development in Ukraine

The article examines approaches to the development of social entrepreneurship under modern conditions and in a historical context. It is established that social entrepreneurship is relevant both in the economy and in the social sphere, since it combines commercial and social goals. It is determined that social entrepreneurship is a full-fledged business revolution, because it simultaneously solves social problems and profitability in entrepreneurship. It is proven that the development of social entrepreneurship is much slower and is characterized by a number of problems. For the most part, these problems are related to state regulation. It is found that the creation of social enterprises can be important not only for social entrepreneurs or consumers of their services, but also for the state itself. Differences in the interpretation of the concept of social entrepreneurship are investigated.

Reforming public management of the social sector in Ukraine and the formation of social entrepreneurship is the main element of the transformation of the structure of the national economy and the conceptual basis for the formation of its new model, which should be based on the socialization of production; expanding the social aspects of production; forming the prerequisites for the creation of social institutions and social infrastructure; developing social entrepreneurship as an independent functional component. It is proposed to form a clear mechanism for social entrepreneurship and promote its development by creating an appropriate environment in which social enterprises can develop.

Social entrepreneurship should be based on a paradigm based on: the concept of entrepreneurship (implementation of systematic innovations based on control of sources of innovation and opportunities provided by the market); the state (system of social and moral values and norms, planning of social development, formation of institutions, social policy, financing of the social sphere, "social control"); "capitalism" (methods and directions of transformation of the system of distribution and redistribution); personal, collective and public interests; available resources; priorities of society and goals of state policy; effective methods of meeting social needs, taking into account the real political and social situation in the country).

Key words: public administration, management mechanism, state, business, efficiency, development, social entrepreneurship.

Постановка проблеми. Орієнтація сучасної світової спільноти на гуманізацію та цінність людської цивілізації, соціальну стабільність та підвищення якості життя людей спонукає економіку більшості держав світу до пошуку унікального механізму, особливої економічної моделі, яка мала б властивості не тільки нівелювати існуючі соціальні асиметрії, а й забезпечити стійке економічне зростання національних економік. Вирішальна

роль у вирішенні існуючого дуалізму відводиться соціальному підприємництву як унікальному виду діяльності підприємництва, який відрізняється не тільки досягненням стійкого економічного результату, інноваційністю в побудові бізнес-моделей, а також отриманням високої соціальної цінності.

Актуальність дослідження проблем розвитку соціального підприємництва посилюється на тлі складної економічної ситуації і війни в Україні, зростанням соціальної напруженості у суспільстві, недостатнього фінансування соціальної сфери та нерозвиненості її інфраструктури. Зупинка подальшого зниження рівня життя в умовах повномасштабного вторгнення, підвищення якості та обсягу надання соціальних послуг, розширення їх спектру та забезпечення умов для соціальної реабілітації та працевлаштування соціально-незахищених верств населення та цілеспрямований розвиток соціального підприємництва в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальними працями, які визначили характер та напрями дослідження є роботи П. Друкера, Дж.М. Кейнса, О. Маршалла, Дж.С. Міля, Ж.Б. Сея, А. Сміта, Й.А. Шумпетера, в яких закладено основи загальної теорії підприємництва, досліджуються питання її зародження та розвитку.

Проблематиці соціального підприємництва присвячені дослідження Волкова М.В., Гончарової М.А., Гусак Н.Є., Добрава Н.В., Корнецького А.О., Назарука В.Я., Свинчук А.А., Туманової А.А. Шевченко В.С. та інших.

Метою статті є дослідження теоретичних положень формування публічного управління розвитком соціального підприємництва в Україні як соціально-економічний феномену.

Виклад основного матеріалу. Теоретична розробка теми «соціальне підприємство» має невелику історію, тому поки що важко очікувати появи цілісної, завершеної та системно оформленої наукової картини даного явища. Незважаючи на збільшений інтерес до дослідження підприємництва в його соціальному контексті, ряд питань потребує осмислення, вивчення, розкриття та уточнення. До таких питань можна віднести: по-перше, витоки та причини виникнення даного явища та його характеристики; по-друге, зміст, структура, логіка, принципи та цілі розвитку соціального підприємства.

Сучасний світовий економічний розвиток здійснюється під загальним глобальним трендом. Основною рушійною одиницею економічного процесу є суб'єкт, орієнтований на пошук та впровадження інновацій з метою отримання певного результату, тобто підприємець.

Зміни, що відбуваються в економіці, неминуче відбиваються на всіх сферах життєдіяльності суспільства. Глобалізація сприяє трансформації національних економік у сферах культури, політики, комунікацій, екології, що зрештою призводить до видозміни стандартних форм та принципів підприємницької діяльності. В умовах інформаційного суспільства підприємство визначається не тільки наявністю економічного капіталу, а й соціальним, культурним, людським капіталом. З позиції економічної теорії це зумовлено зміною характеру та предмета праці.

Основою соціально-орієнтованого економічного розвитку є протиріччя: з одного боку, максимальна ринкова ефективність, що враховує економічні інтереси держави, населення та підприємця. З іншого – мінімізація соціальної напруги у суспільстві. Зміна умов життєдіяльності суспільства викликана рядом об'єктивних передумов, що сформувалися: по-перше, розвиток комунікаційних технологій, що сприяє швидкому обміну інформацією між різними соціальними групами, як, в окремій державі, так і на глобальному рівні. По-друге, протиріччя між глобальною економікою і локально здійснюваною соціальною політикою на державному рівні. По-третє, комерціалізація самої сфери соціальних послуг, що викликано як розширенням спектра потреб населення, так і експансією ринкових відносин. По-четверте, безперервне зростання диференціації доходів, що посилює нерівність у суспільстві між окремими соціальними групами, у національному масштабі, та нерівність між країнами – у глобальному. Дані процеси посилюють соціальну напруженість у суспільстві та формують об'єктивну необхідність у появі якісно нових організаційних форм задоволення потреб, що мають соціальну спрямованість. Фактично перелічені передумови можна розглядати як фундамент зародження та формування соціального підприємства, яке покликано у процесі функціонування мінімізувати соціальну напруженість у суспільстві.

Соціальне підприємство необхідно розглядати у контексті загального підприємства. Основні ідеї теорії підприємства цілком застосовні як у традиційному секторі економіки, так і в соціальній сфері, незважаючи на те, що цілі виробництва в цих секторах кардинально відрізняються. Якщо традиційне виробництво своєю кінцевою метою має отримання прибутку та накопичення багатства, то для соціального підприємства – багатство – це засіб для досягнення своєї мети, яку вперше сформулював Мухаммад Юнус (Бангладеш), засновник банку Grameen, нобелівський лауреат премії миру. Сформульовані ним принципи соціального підприємства є основою його визначення і є загальновизнаними у світовому співтоваристві. Головна мета соціального підприємства полягає не у максимізації прибутку, а у боротьбі з бідністю чи будь-якою іншою соціальною проблемою.

Методологічно виправдано, враховуючи наведене вище, розпочати дослідження соціального підприємства саме з аналізу загальної теорії підприємства, її зародження та розвитку. Підприємство як соціально-економічне явище з його зародження сприймається далеко неоднозначно. З одного боку – це негативне явище, що суперечить етичним засадам та нормам моральності. З іншого – основа економічної та політичної свободи суспільства та особистості. З метою розкриття сутності та змісту такої складної економічної категорії як «соціальне

підприємництво» вважається обґрунтованим проведення ретроспективного аналізу еволюції теоретичних поглядів, що сформувалися в рамках різних напрямків та шкіл економічної теорії про підприємництво.

Зародження уявлень про підприємництво сягає корінням у давнину. Перші згадки про підприємництво як діяльність спрямованої на підвищення вартості майна, а саме землі, можна зустріти у «Домострої» Ксенофонта (444 – 456 до н.е.).

Давньогрецький філософ Платон (428 до н.е.) сприймав підприємництво як зло, породжене жагою до користоловства, вважав, що саме держава повинна вирішувати соціальні проблеми своїх громадян. На основі аналізу раціональних способів ведення господарської діяльності було закріплено правий статус поняття «власність» та відносин власності (акти купівлі-продажу). Що стало основою розробки римського права, згодом – господарського права більшості країн світу [1].

У середні віки в Європі домінувало вкрай негативне ставлення до підприємництва зокрема і накопичення багатства взагалі. Це пов'язано з поширенням християнського вчення. Основне завдання церкви та держави полягало у захисті віри, а становище людини у суспільстві було зумовлено належністю до певного стану. При цьому підприємці (купці, ремісники) мали нижчий статус, ніж духовники та феодали.

Позитивне ставлення до підприємців почало формуватися в епоху Реформації та позиціонування протестантської етики, в якій останнім приписувалися позитивні риси: чесність, працьовитість, вірність зобов'язанням. Ідеологія лібералізму, що зародилася XVII ст. як протестний рух проти кастовості та панування релігії, ґрунтувалася на свободі особистості (усі мають рівні можливості та особистісне зростання досягається лише власними зусиллями). Саме в цьому періоді створюється базис для наукового обґрунтування сутності підприємництва.

Так, англійський мислитель Т. Гоббс (1588 – 1679) обґрунтував необхідність відокремлення приватної власності від державної, а й увів поняття особистого інтересу, стверджував, що люди рівні й мають вибирати собі державу, яка має їх захищати [4]. Наступний етап розвитку теорії підприємництва пов'язаний із родоначальником класичної політичної економії А.А. Смітом (1723 – 1790). Він вважав, що економіка – це саморегульована система, а конкуренція та «невидима рука ринку» спрямовують активність підприємця у потрібному суспільству напрямі. Сміт ототожнював підприємця та власника капіталу, називаючи їх торговцями, або промисловцями, і до їхньої діяльності ставився негативно, вважаючи, що їхні інтереси ніколи не збігаються з інтересами суспільства [7].

На відміну А. Сміта, який займався дослідженням безпосередньо підприємця, значний внесок у розвиток самої теорії підприємництва зробили такі представники класичної школи політичної економії, як Ж.Б. Сей (1767 – 1832) та Дж.С. Миль (1806 – 1873). Ж.Б. Сей відділив підприємця від капіталіста, вважав, що саме підприємець відіграє ключову роль у розвитку економіки, а саме – забезпечує ефективний розподіл та використання економічних ресурсів (чинників виробництва: земля, праця, капітал) [6]. Слід зазначити, що саме дослідження Сея стали базисом для формування наукової теорії підприємництва, хоча він помилково вважав, що першим дав визначення цього терміна.

Прагнення прибутку – рушійна сила ринкової економіки. Однією з найважливіших складових теорії підприємництва є категорія ризику. У працях американського економіста Ф.Х. Найта (1885 – 1972) розкрито сутнісні показники ризику, природа невизначеності та його впливом геть прибуток підприємця. Подальший розвиток теорії ризиків пов'язаний із дослідженнями Дж.Л. Шекла (1903 – 1992), який розвинув концепцію невизначеності у господарській сфері. Він сконцентрував свою увагу на психологічному стані, в якому перебуває підприємець, який приймає рішення про подальші дії. Основним елементом цієї теорії є час, тобто кожен час унікальний, а оцінка майбутніх результатів – уява індивіда, яка безпосередньо пов'язана не з реальними подіями, і з особистими бажаннями останнього. Отже, результативність діяльності підприємця має невизначений характер і залежить від ставлення індивіда до тих чи інших подій (крива байдужості). Теорія Дж. Шекла сприймається неоднозначно науковою спільнотою. Деякі вчені вважають його першопрохідником, який обґрунтував нову концепцію економічної поведінки. Інші – вченим, який спростував можливість прогнозування економічних результатів господарської діяльності.

Фрідріх Август фон Хайек (1899 – 1992) – представник ліберального напрямку в економічній теорії, в рамках концепції економічного лібералізму досліджував процес взаємодії держави та суб'єктів господарювання, а точніше вплив державного втручання на ефективність підприємництва. Крім іншого, він вважав, що чим інтенсивніше держава втручається в економіку, тим більше культивується зневага до закону та зростає рівень бюрократії. Концепція підприємництва Хайека заснована на прийнятті підприємця як творчої людини, а характер цієї творчості залежить від рівня контролю за його діяльністю з боку держави [2].

Поведений аналіз свідчить про те, що цілеспрямовані питання соціальної складової підприємництва ставилися і розроблялися у межах економічної теорії. Вперше проблема соціального підприємництва як економічного явища отримала своє оформлення наприкінці XX століття в концепціях ефективного управління П. Друкера. Отже, виділяються дві основні організаційні форми соціального підприємництва: великі компанії, які дотримуються політики соціальної відповідальності; злиття соціального підприємництва та бізнесу для вирішення соціальних проблем на окремих територіях [5]. А його визначення зводиться до надання «... соціально-корисних послуг, призначених рядовим сім'ям з дітьми або будь-якою категорією громадян» [3].

Вчені, які дотримуються системного підходу у дослідженнях, соціальне підприємництво сприймають як «... цілісну систему як підсистему сучасної економіки, а саме: ... – це система взаємодії економічних суб'єктів: держави, соціальних підприємців та соціально незахищених верств населення (як споживачів та учасників), – залучених до соціально спрямованої підприємницької діяльності з приводу створення та вжитку цінності, економічної та соціальної» [6].

Сучасний етап розвитку теорії соціального підприємництва характеризується міждисциплінарністю (зміст поняття досліджується у межах різних наук, найактивніше у межах соціальної філософії та економічної теорії) та альтернативністю (сформувалися кілька концепцій розуміння змістовності цієї категорії). Аналіз наукових праць, прямо чи опосередковано пов'язаних із проблематикою соціального підприємництва, дозволив виділити широкий та вузький підходи.

Широке трактування зводиться до сприйняття соціального підприємництва як діяльності, спрямованої на задоволення соціальних потреб слабо захищених верств населення (І. Марті, З. Осберг). Вузька – інноваційний підхід у діяльності, спрямований на вирішення найгостріших соціальних проблем (М. Кувшинова, Г. Діз). Відмінність наведених підходів полягає у наявності, у першому випадку, ціннісної орієнтації, чи пріоритетів підприємництва над соціальною складовою – у другому.

З метою узагальнення та систематизації результатів проведеного дослідження змісту категорій «підприємництво» та «соціальне підприємництво» вважаємо за доцільне застосувати системно-історичний підхід, а саме розглянути їх генезис з погляду формаційного та цивілізаційного підходів до періодизації людського розвитку. Формаційний підхід базується на виділенні етапів у суспільному розвитку з усталеними характеристиками. З середньовіччя у соціально економічному розвитку суспільства послідовно відбувається зміна трьох історичних формацій. Відповідно до підходу О. Тоффлера: аграрна – індустріальна – технотронна цивілізація.

Так, діалектика формування поняття «соціальне підприємництво» у рамках цивілізаційного підходу характеризується наступним:

1. Накопичення багатства (використання рабської праці, спекулятивні форми збагачення;
2. Максимізація прибутку (експлуатація, впровадження досягнень науково-технічного прогресу створює додаткову вартість)
3. Створення економічної та соціальної цінності (впровадження інновацій, накопичення та капіталізація соціального капіталу).

Діалектика формування поняття «соціальне підприємництво» у рамках формаційного підходу характеризується наступним чином:

1. Доіндустріальне суспільство (основа економічного розвитку – сільське господарство та видобуток корисних копалин. Діяльність, спрямована на накопичення багатства (підприємництво у сфері торгівлі та фінансів)
2. Індустріальне суспільство (соціально економічний розвиток базується на промисловості та виробництві товарів широкого вжитку. Ефективне використання факторів виробництва з метою максимізації прибутку)
3. Постіндустріальне суспільство (суспільний розвиток заснований на сфері послуг та інформатизації економічного виробництва. Інноваційна господарська діяльність, у процесі якої створюється економічна та соціальна цінність (соціальне підприємництво).

Виходячи з теорії А. Белла: доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство. Цивілізаційний підхід базується на описі процесу суспільного розвитку як узагальненого, синтезованого погляду, в основі якого не якась країна або етап розвитку, сукупність всіх рис суспільства – матеріальних, духовних, культурних, моральних, релігійних – у їхній єдності, спадкоємності та розвитку. Основа цього підходу – вивчення історичного розвитку з позиції загальнолюдських цінностей та інтересів, оскільки людині властива спільність низки соціально-економічних, виробничих, науково-технічних, політичних, моральних та культурних характеристик.

Отже, зміна технологічного укладу та способу виробництва, а також ролі людини у соціально-економічному розвитку суспільства об'єктивно обґрунтовують неминучість виникнення соціального підприємництва як інноваційної господарської діяльності, спрямованої на вирішення найактуальніших соціальних проблем. На сьогодні склалося кілька теоретичних підходів до визначення сутності соціального підприємництва, їх систематизація з урахуванням особливостей різних методологій дозволила виокремити:

1. Функціональний підхід. Відмінна риса – трактує підприємництво виходячи з його ролі та функцій в економіці.
2. Міждисциплінарний підхід. Підприємництво аналізується з погляду економічної поведінки та її психологічної мотивації.
3. Інноваційний (модерністський) підхід. Підприємництво – інноваційний вид діяльності, спрямований на пошук та реалізацію нових комбінацій факторів виробництва у системі економічних відносин.
4. Макроекономічний підхід. Підприємництво – відокремлена підсистема відносин у рамках національної економіки.
5. Мікроекономічний підхід. Підприємництво – тип економічної поведінки індивіда, підприємства чи галузі.

6. Інституційний підхід. Підприємництво досліджується як соціально-економічний інститут, тобто сукупність норм і правил функціонування господарюючих суб'єктів.

7. Соціальний підхід. Роль підприємства – створення підприємства з метою вирішення соціальної проблеми у таких сферах як освіта, охорона здоров'я, охорона довкілля.

Вважаємо, що зазначені підходи до вивчення підприємництва важливі, незважаючи на їх суттєві відмінності. По суті вони відображають різні сторони цього явища, характеризуючи його як метод господарювання, економічний процес або систему відносин. Однак для більш точного визначення сутності соціального підприємництва вважаємо за доцільне застосувати ціннісно-світоглядний підхід. Об'єктивність його застосування можна аргументувати наступним: по-перше, стрімка трансформація світових економік, спричинена глобалізацією, сприяє зміні ціннісних та соціальних орієнтирів розвитку суспільства. По-друге, ціннісні зміни визначають внутрішні трансформації у соціумі, тобто сприяють перетворенню вторинних параметрів соціуму: політики, культури, інститутів тощо. По-третє, як показують приклади новітньої історії (фінансова криза 2008 р., пандемія COVID-19, повномасштабна війна), глобальні проблеми, що виникають, вирішуються не світовою спільнотою, а кожною державою окремо. Такий стан речей передбачає перерозподіл соціальних функцій між державою та бізнесом. По-четверте, еволюція суспільних відносин призвела до усунення цільових орієнтирів у бізнесі від максимізації прибутку за будь-яких умов (економічна цінність) до служіння суспільству та отримання соціальної цінності. По-п'яте, позиціонування підприємництва в сучасному інформаційному просторі залежить від характеру праці: індивідуальний рівень праці (людина), локальний рівень праці (підприємство), національний рівень (державна), глобальний рівень (світова спільнота), в цілому має сприйматися як система відносин.

Виходячи з наведеної аргументації, вважаємо за доцільне застосування ціннісно-світоглядного підходу в рамках якого цілком правомірно дослідити соціальне підприємництво з позиції рівнозначної функціональної складової в системі «державна – підприємець – суспільство». У рамках ціннісно-світоглядного концептуального підходу соціальне підприємництво вважаємо за доцільне розглядати як: самостійну функціональну складову економічної системи, яка здійснює свою діяльність зі створення та вжитку соціальної та економічної цінності на основі оптимального перерозподілу соціальних функцій та обов'язків між державою та підприємцем.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Обґрунтовано, що реформування публічного управління соціальним сектором в Україні та формування соціального підприємства виступає основним елементом трансформації структури національної економіки та концептуальною основою формування її нової моделі, яка має базуватися на соціалізації виробництва; розширенні соціальних аспектів виробництва; формуванні передумов створення соціальних інститутів та соціальної інфраструктури; розвитку соціального підприємництва як самостійної функціональної складової. Доведено, що це дасть змогу максимізувати процес задоволення соціальних потреб на основі оптимального перерозподілу соціальних функцій та обов'язків між державою та бізнесом.

Дослідження соціальної структури суспільства та проблем нерівності дозволило констатувати, що держава не здатна самостійно вирішити накопичені в суспільстві соціальні проблеми. При цьому, мотиваційною основою розвитку соціального підприємництва є виявлення соціальних проблем та задоволення незадоволених владою соціальних потреб на основі оптимального перерозподілу соціальних функцій та обов'язків між державою та підприємцем.

В основу розробки концепції соціального підприємництва має бути покладено парадигму, засновану на: концепції підприємництва (здійснення систематичних нововведень на основі контролю джерел інновацій та можливостей, що надаються ринком); держави (система соціальних та моральних цінностей та норм, планування суспільного розвитку, формування інститутів, соціальна політика, фінансування соціальної сфери, «соціальний контроль»); «капіталізму» (методи та напрями трансформації системи розподілу та перерозподілу); особистих, колективних та громадських інтересів; наявних ресурсів; пріоритетів суспільства та цілей державної політики; дієвих методів задоволення соціальних потреб з урахуванням реальної політичної та соціальної обстановки в країні).

Список використаних джерел:

1. Болотіна Н. Право людини на соціальне забезпечення в Україні: проблема термінів і понять. *Право України*. 2000, № 4. С. 36.
2. Волкова М.В., Шевченко В.С. Роль соціального підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України. *Соціальна економіка*. 2016. Вип. 1. С. 25–29.
3. Добрава Н.В. Соціальне підприємництво. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 59. С. 112–117.
4. Коленда Н. В. Соціальне підприємництво та соціально відповідальний бізнес в системі забезпечення соціальної безпеки населення : монографія. Луцьк : Терен, 2017. 136 с.
5. Соціальне підприємництво. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_підприємництво (дата звернення: 20.11.2024 р.).

6. Соціальне підприємництво: від ідеї до суспільних змін. Посібник / Свинчук А.А., Корнецький А.О., Гончарова М.А., Назарук В.Я., Гусак Н.С., Туманова А.А. Київ : ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІ ЕН ЕЙ», 2017. 188 с.
7. Що слід знати про соціальне підприємництво. Посібник / В. Смал, В. Кокоть. ПРОМІС-2017. URL: <http://pleddg.org.ua/ua/2017/shho-slid-znati-pro-socialne-pidpriiem/> (дата звернення: 22.11.2024 р.).

References:

1. Bolotina N. (2000), Pravo lyudyny na sotsial'ne zabezpechennya v Ukraini: problema terminiv i ponyat'. [A person's right to social security in Ukraine: the problem of terms and concepts]. *Pravo Ukrainy*. 2000, vol. 4. pp. 36. [in Ukrainian]
2. Volkova M.V. and Shevchenko V.S. (2016), Rol' sotsial'noho pidpryyemnytstva u zabezpechenni staloho rozvytku Ukrainy. [The role of social entrepreneurship in ensuring the sustainable development of Ukraine]. *Sotsial'na ekonomika*. Vyp. 1. pp. 25–29. [in Ukrainian]
3. Dobrova N.V. (2015), Sotsial'ne pidpryyemnytstvo [Social entrepreneurship]. *Ekonomichni innovatsii*. Vyp. 59. pp. 112–117. [in Ukrainian]
4. Kolenda N. V. (2017), Sotsial'ne pidpryyemnytstvo ta sotsial'no vidpovidal'nyj biznes v systemi zabezpechennia sotsial'noi bezpeky naselennia [Social entrepreneurship and socially responsible business in the system of social security of the population] Teren, Luts'k, Ukraine. [in Ukrainian]
5. Sotsial'ne pidpryyemnytstvo. Wikipediia. available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/Sotsial'ne_pidpryyemnytstvo (Accessed 20.11.2024.). [in Ukrainian]
6. Svinchuk A.A., Kornets'kyj A.O., Honcharova M.A., Nazaruk V.Ya., Husak N.Ye., Tumanova A.A (2017), Sotsial'ne pidpryyemnytstvo: vid idei do suspil'nykh zmin. [Social entrepreneurship: from idea to social change. Manual] TOV «PIDPRYYEMSTVO «VI EN EJ», Kyiv. Ukraine. [in Ukrainian]
7. Smal' V., Kokot' V. (2017), Scho slid znaty pro sotsial'ne pidpryyemnytstvo. [What you should know about social entrepreneurship.]. PROMIS-2017. available at: <http://pleddg.org.ua/ua/2017/shho-slid-znati-pro-socialne-pidpriiem/> (Accessed 22.11.2024.). [in Ukrainian]